

ЗБОРНИК У ЧАСТ

Гордани Вуковић

**ЛЕКСИКОЛОГИЈА
ОНОМАСТИКА
СИНТАКСА**

Уредници

Владислава Ружић
Слободан Павловић

Нови Сад, 2011

СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ УЧЕСТАЛОСТИ КОД ГЛАГОЛА

У раду ће се показати да учестали глаголи представљају граматичко-семантичку класу глагола који се, независно од глаголског вида, по значењу поновљености, вишеактности радње издвајају на творбено-семантичком и синтаксичком плану од сличних глаголских класа, и то с једне стране од једноактних дуративних и тренутних глагола, а с друге стране од вишефазних глагола са значењем постепености, с којима иначе деле заједничке видске карактеристике и/или заједничке компоненте теличности, дистрибутивности и сукцесивности.

Кључне речи: српски језик, учестали (итеративни) глаголи, значење поновљености (вишеактности) радње, творбено-семантички план, синтаксички план, видске карактеристике, лексичке и семантичке карактеристике.

1. У раду ће се представити релевантни семантички аспекти учесталости (итеративности) код глагола. За разлику од традиционалног разматрања учесталости као морфолошко-семантичке категорије, која се представља у оквиру глаголског вида, и то као подгрупа несвршених (имперфективних) глагола супротстављена несвршеним дуративним глаголима, у истраживању ће се показати да је учесталост, итеративност семантичка категорија са више карактеристичних семантичко-творбених и граматичких обележја, у чијој се основи налази сложена ситуација. То је ситуација која се може рашчлањивати на просте делове, на множину поновљене радње, процеса, која у значење учесталих глагола, осим видских обележја, уноси компоненте дистрибутивности, сукцесивности, кумулативне дистрибутивности, па и деминутивности, и које учесталост примарно одређују као начин вршења глаголске радње. У питању су углавном глаголи са значењем радње, ређе збивања, типа: *скидајџи, сџуцџијџи, обарџи, џадајџи; џрекрајџи, улађџи, скривајџи, рађџи, виђџи, џређледајџи, ручавајџи, вечеравајџи, ноћивајџи, водајџи, возајџи, носџи, џањајџи, лејџи, долејџи, слејџи, џођледајџи, разђледајџи; долазџи, излазџи, сврађџи, одлазџи, џролазџи, џрелазџи, заобилазџи, сџизајџи, несџајџи, бацајџи, јављајџи (се), звајџи; ошџављајџи, сџављајџи, везивајџи; џлађџи, куйовајџи; удавајџи се, рађџи* и др.¹

¹ Наведени примери су преузети из граматике Стевановића (1974), творбе речи Клајна (2003) и рада Ашић, Станојевић (2008), из извора на које ћемо се позивати у раду.

1.1. Полазећи од чињенице да се учесталост одређује као карактеристика глагола несвршеног, имперфективног вида, најпре ћемо покушати да размотримо семантичку заснованост ове њихове видске карактеристике. Уз то су постављени и други циљеви рада: да се одреди однос учесталих глагола најпре према непрекидно-трајним (дуративним) глаголима, а затим и према другим групама глагола који се издвајају на основу истих, временско-количинских параметра, пре свега према тренутним глаголима а затим и према глаголима са значењем постепености.

2. У досадашњим истраживањима у србистици, као што је већ речено, учестали (итеративни) глаголи разматрани су као подврста глагола несвршеног вида супротстављена непрекидно-трајним (дуративним) глаголима. Тако је у референтним граматикама српског језика, од којих ће се узимати у обзир најкомплетније граматичко одређивање учесталости у граматички М. Стевановића (1974).

2.1. Пре Стевановића, о учесталим глаголима обимније истраживање и критички осврт на ставове својих претходнике дао је Ђ. Грубор у две обимне студије (Грубор 1953а, 1953б). Већ у изношењу ставова својих претходника, Грубор проблематизује видску припадност учесталих глагола, најпре имајући у виду да их С. Новаковић, по коме „учестани глаголи” означавају понављање једне исте радње, илуструје примерима глагола имперфективног вида, и то: *лејтајти* према *лејтејти*, *ноћивајти* према *ноћити*, *сјајајти* према *сјајти*, *мицајти* према *маћи* (Грубор 1953б: 87). Затим тај став Грубор супротставља ставу Т. Маретића, који тврди да и свршени глаголи могу бити „учестани” односно да се неким свршеним глаголима радња понавља „*ali svaki put traje jedan tren*” (МАРЕТИЋ 1899: 476, Грубор 1953б: 93).² За видске карактеристике учесталих глагола и за одређивање њиховог односа према перфективним глаголима значајан је и Груборов критички осврт на слично Белићево схватање поновљене радње, по коме се итеративна имперфективна радња у целом развоју, кроз све јединице извршавања (вршења), одвија сасвим исто као и онда када нема понављања. То би, по Ђ. Грубору, значило да су појединачна понављања перфективна а да је само понављање имперфективно, а што, по овом аутору, може бити тачно само у случајевима употребе перфективних глагола у итеративном и апстрактном презенту: *Он мени донесе воде; Зрела воћка сама љадне* (1953б: 133).

2.2. Ђ. Грубор прихвата Белићев став да су итеративни глаголи несвршеног вида, јер се радња означена њима непрекидно врши, што је њихова примарна, „обавезна” карактеристика, док је само понављање радње њихова „необавезна” карактеристика (1953б: 132). То значи да понављање радње

² У питању су, уствари, глаголи са значењем постепености дистрибутивног типа са множином субјеката односно објеката, типа: *попуцајти*, *поразболевајти се*, *поизваљивајти*, *испребијајти*, *позобавити* и сл., код којих се, по Маретићу понављање реализује с обзиром на субјекте или на објекте (МАРЕТИЋ 1899: 476).

учесталих глагола није њихова обавезна видска, него нека друга карактеристика, по којој се они разликују не само од дуративних него и од других група глагола Уствари, за даље и тачније одређивање феномена учесталости, важно је запажање Ђ. Грубора да је са становишта вида главна карактеристика глагола имперфективност и њена опречност са перфективношћу „а да ли се уз то [радња] и понавља (итер.) или само извршава (дур.), то је акценсорно, зависно од састава реченице” (1953б: 134). На основу наведеног, итеративност и дуративност, као равноправна својства имперфективности, не реализују се на нивоу граматичке категорије вида, него на неким другим нивоима (у овом случају на синтаксичко-семантичком плану).

2.3. По овом аутору, итеративност се реализују и на творбеном плану, па су по њему итеративни само они глаголи који су настали од правих тренутних: *севаџи* ← *севнуџи*, *куцаџи* ← *куцнуџи*, *сецкаџи* ← *сецнуџи*, код којих се тачка извршавања непрестано помера напред, док од других перфективних (по њему „дуративних перфективних”) глагола, проширивањем основе, настају имперфективни глаголи *са значењем дуративности* и *иштеративности* (1953б: 135) (истакла С. Р).³ Итеративни глаголи, било да су изведени од имперфективних или перфективних глагола, „казују сву радњу, све њене дијелове, у извршавању, а ништа извршено” (1953б: 175).

2.4. Тако је Грубор ограничио дефиницију учесталих глагола на понављање целовите радње, искључујући значење настављања прекинуте радње, чиме се основано истиче вишеактност, односно виšekратност као битна карактеристика итеративне имперфективности, на основу чега су ови глаголи с једне стране супротстављени једноактним дуративним и тренутним глаголима, а с друге стране вишефазним глаголима са значењем постепениости.

2.5. Уопштавајући изложена запажања Ђ. Грубора, може се рећи да итеративност и дуративност представљају значења, карактеристична како за неке групе имперфективних тако и за неке групе перфективних глагола, а да је видска опозиција имперфективности и перфективности заснована на другим значењима. По њему, то су значења *извршавања* и *извршености* глаголске радње, као „два највећа значења”, не само зато што регулишу видско упаривање и сврставање глагола, него и зато што условљавају реализацију итеративности којом се исказује и извршеност и извршавање односно понављање извршености (Грубор 1953б: 144) (истакла С. Р). Код већине других

³ По Ђ. Грубору значења дуративности и итеративности нису карактеристична само за глаголе имперфективног већ и за глаголе перфективног вида. На примеру *сагњуџи се* – *сагџи байџи се*, он је показао разлику између перфективне и имперфективне дуративности, истичући да је дуративност код перфективног глагола *сагњуџи се* реализована као *извршеност*, а код имперфективног глагола као *извршавање*, док се итеративност јавља као њихова мултипликација (1953б: 135) (истакла С. Р). Постојање перфективне итеративности потврђује примерима итеративних глагола који не могу реализовати неитеративна значења, а то су деминутивни глаголи, који се одликују краткоћом деминутивне радње, и прави „моментани” глаголи који се одликују краткотрајношћу (1953б: 177).

аутора, на које се позивамо у раду, то су видска значења *(не)прекиднос̄тии* и *(не)о̄граниченос̄тии* глаголске радње.

3.1. Тако, по М. Стевановићу (1974), учестали, итеративни глаголи, који су посматрани у оквиру глагола несвршеног вида⁴ (1974: 529–534), означавају радњу *нео̄граничено̄ ѿтрајања*, која се „може прекидати, односно понављати у времену неограниченог трајања”, за разлику од *непрекидно-ѿтрајних*, дуративних глагола, који означавају непрекидно-трајне радње (1974: 534) (истакла С. Р.). Учестали глаголи типа *рађајтии*, *обаратии*, *ѿпрекрајатии*, *с̄ѿваратии*, *скакајтии* и др., по Стевановићу, „значе: више пута нешто скинути, више пута родити, више пута оборити, више пута прекројити, више пута створити, више пута скочити ... Они, дакле, казују радње које се више пута понављају. И самим су тим итеративни глаголи такође несвршеног вида јер се извршење њима означених радњи неодређен број пута, а то ће рећи – неограничено време, понавља” (1974: 535).

3.2. М. Стевановић, као и Грубор, учесталост посматра и као значење глагола које се може реализовати у контексту, независно од видске припадности глагола, али и као творбено-семантичку категорију, карактеристичну пре свега за глаголе који се изводе од свршених глагола нарочитим наставцима, инфиксима: *скидајтии* ← *скинутии*, *с̄ѿушијатии* ← *с̄ѿусијатии*, *рађајтии* ← *родитии*, *обаратии* ← *оборитии*, *ѿпрекрајатии* ← *ѿпрекројитии*, *улађатии* ← *уложитии*, *ѿадајтии* ← *ѿасити*, *скривајтии* ← *скријтии* (СТЕВАНОВИЋ 1974: 529–535).

4.1. У вези са феноменом учесталости прихватљивије је становиште изнето у Приручној граматици (1979), у којој се итеративност, као и Руској граматици, измешта из категорије глаголског вида⁵ и издваја према критеријумима начина вршења, извршености и количини глаголске радње (BARIĆ et al. 1979: 146–147), на основу којих су издвојене четири групе глагола са подгрупамa. Итеративни глаголи су, уз дуративне, којима су супротстављени по прекидању и понављању радње, и уз тренутне глаголе⁶ (једноактне), којима су супротстављени по вишеактности радње, издвојени у четвртој

⁴ М. Стевановић вид одређује као морфолошку-семантичку и синтаксичку категорију (1974: 529), у оквиру које се издвајају глаголи двојаког вида, несвршеног или имперфективног и свршеног или перфективног вида. Глаголи несвршеног вида означавају процесе неограниченог трајања у времену а свршеног вида процесе ограниченог трајања у времену (1974: 528, 531).

⁵ У овој граматици глаголски вид се разматра као граматичка категорија (заједно са лицем, временом, стањем, повратности, броја и рода), и по њој „несвршени (имперфективни) или глаголи несвршеног (имперфективног) вида” „изричу радњу у вршењу”, а „свршени (перфективни) или глаголи свршеног (перфективног) вида” „изричу извршеност радње” (BARIĆ et al. 1979: 147, 148).

⁶ По овој граматици учестали глаголи су по дужини трајања супротстављени моментним или тренутним глаголима, који казују радњу извршену у врло кратком времену, у тренутку, и сви су свршени: *цикнутии*, *лизнутии*, *макнутии*, *ѿасити*, *ѿући*, *ѿухнутии*, *скочитии* (BARIĆ et al. 1979: 147).

групи. Тако се итеративни или учестали глаголи одређују као „глаголи који-ма се радња понавља, тј. прекида па опет наставља” (BARIĆ et al. 1979: 177).

4.2.1. У руском језику, по Руској граматици (ШВЕДОВА 1980) многократни (учестали) глаголи спадају у један лексичко-граматички разред, уз друге, који су издвојени према начинима глаголске радње (способы глагольного действия), и који су тесно повезани с категоријом вида.⁷ То су семантичко-творбене групе видски неупаривих глагола⁸ који имају формалне показатеље (афиксе) модификације значења основних глагола, и то модификације с тачке гледишта временских, количинских и резултативних карактеристика. Од три издвојене групе по овој граматици, многократни глаголи неограниченог трајања поновљених радњи, заједно са једноактним, тренутним, спадају у другу групу, издвојену по временско-количинским карактеристикама (1953б: 596).

4.2.2. Више аутора је истицало да је значење учесталости односно дуративности условљено значењем глаголске основе, стога је значајно издвајање значењских класа глагола изнето у Руској граматици, који проширивањем основе афиксима реализују значење итеративности. То су глаголи са значењем кретања, расположења, говорења, постојања, положаја у простору, физичког деловања, што потврђују и наведени примери на почетку рада (в. т. 1.). У руском језику се ови глаголи употребљавају за архаизацију стила и махом у прошлом времену, међутим јављају се и у другим глаголским облицима.⁹

⁷ По Руској граматици категорија вида представља систем супротстављености глагола два реда: један чине глаголи који означавају ограничену целу радњу и то су глаголи свршеног вида, а други ред су глаголи који немају ограниченост овог типа и то су глаголи несвршеног вида. Ограниченост означава радњу као целовит акт, за разлику од представљања радње као процеса у његовом трајању или поновљености (ШВЕДОВА 1980: 583). Значење ограничености радње својствено је свим свршеним глаголима. У руском језику, као и у српском, категорија вида обухвата све глаголе. Обједињеност глагола у видском пару представља системску категоријалну црту вида како у руском тако и у српском језику (ШВЕДОВА 1980: 583; исп. и КЛАЈН 2003: 324).

⁸ Глаголи у руском језику, као и у српском, супротстављени су један другом по виду и они чине видске парове сличног лексичког значења а разликују се међусобно граматичком семантиком вида. Глаголи несвршеног вида који имају ограничено значење јављају се у видским паровима: *ради́тии* – *уради́тии*, *васи́йтаватии* – *васи́йтайтии*, а глаголи истог вида са неограниченим значењем не јављају се у видским паровима, па чине неупариве (несоотносителные) глаголе несвршеног вида: *си́аватии*, *лежатии*, *ври́штитии*. Неупаривост је својство и одређених глагола свршеног вида (ШВЕДОВА 1980: 584).

⁹ Показало се да употреба имперфективних глагола у перфекту и у српском језику открива граматичко-семантичке карактеристике њихових основа које условљавају промену вида, категоријалног значења, па и њихову стилску маркираност. Тако су раду Ашић, Станојевић (2008) дефинисани семантичко-граматички и прагматички услови у коме глаголи несвршеног вида у облику имперфективног перфекта у српском језику реализују значење свршености и неактуелизацију радње (в. т. 6.2 и 6.3), док И. Грицкат, на примеру перфекта глагола *зобори́тии* у значењу ‘говоркати’, показује итеративну употребу дуративних глагола у перфекту, уз реализацију додатних значења: деминутивног и стилски обојеног, пејоративних значења (Грицкат 1955–56: 82). Исп. и Клајн, који глаголе типа *воза́йтии*, *носа́йтии* назива итеративно-пејоративним (2003: 325–326, 363).

Они у руском као и српском језику у творбеним процесима префиксације и афиксације могу да реализују деминутивно значење са различитим степеном ублажавања интензитета радње, а у комбинацији са множином субјеката или објеката добијају и дистрибутивно значење (ШВЕДОВА 1980: 600–601).

5. Већ је истакнуто да се учестали глаголи издвајају и на основу творбено-семантичких параметара (в. т. 2.3. и 3.2). Са становишта творбе, запажено је да се учестали глаголи јављају углавном у процесу имперфективизације свршених глагола афиксалном творбом: *долазити, удавати се, рађати, звати, куйовати, њадасти, осипљавати, бацати, несипјати, њлаћати* и др. Од њих је, по Клајну „врло ... мали број ... који су само итеративни: то су углавном *вићати, њољедати, ручавати, вечеравати, ноћивати, искакивати*, као и итеративно-пејоративни ... *водасти, возати, носати, гањати, лејати*” (2003: 325–326, 363), а много већи број овако изведених имперфективних глагола реализује и дуративно значење, као нпр.: *долети, слети, њољедати, разљедати, усипјати, уипјати, увијати, добијати* (2003: 363), *њоипскивати, њодврскивати, ослукивати, прећукивати, замукивати, њожуркивати, заипкивати, уљукивати (се), њоцукивати, ућукивати, заљускивати, њодзуривати, њрижељкивати* (2003: 369–370).

6. У даљим истраживањима утврђени су параметри на основу којих се глаголи у групи имперфективизованих афиксалних глагола реализују као учестали или као дуративни, што је значајно за одређивање учесталих глагола и њихово разликовање од дуративних, тим пре што највећи број учесталих глагола настаје творбеним процесом афиксалне имперфективизације. То су параметри теличности / ателичности односно ограничености / неограничености, који условљавају реализације значења не само учесталости и дуративности, него различите интерпретације значења имперфективних глагола у употреби.

6.1. Тако је утврђено да сви несвршени имперфективизовани глаголи могу да реализују значење учесталости, чак и у форми перфекта: *Често је долазио код нас; Удавала се неколико њића*, док дуративно значење реализују само они који нису строго пунктуални. Имперфективизовани глаголи са пунктуалним у основи, типа *долазити* и *силазити*, уколико нису употребљени као учестали, означавају ограничене радње које се одвијају до одређеног момента, после којег не могу наставити да се одвијају јер је процес доведен до краја, као у примерима типа: *Одлазио је лаганим кораком; Брод је несипјао на хоризонти; Плаћао је рачун кад му зазвони мобилни* (Ашић – Станојевић 2008: 213; исп. и МАРЕТИЋ 1899: 478–479). У наведеним примерима глаголи, употребљени у виду имперфективног перфекта, исказују свршеност, што омогућава компонента теличности која афиксалном деривацијом перфективних парњака није укинута. Тако компонента теличности, као инхерентна компонента свих перфективних глагола, сачувана у њиховим имперфективизованим парњацима, омогућава реализацију како значења

учесталости тако и значења свршености када се ови глаголи употребе у форми имперфективног перфекта.¹⁰

6.2. Важност теличности за реализацију учесталости и свршености, потврђена је и аргументом да употреба неизведених имперфективних (несвршених) глагола са значењем свршености није могућа, јер они означавају ателичне радње које су инхерентно неограничене и не имплицирају момент после којег њима означена радња не може наставити да се врши¹¹ (Ашић – Станојевић 2008: 211). Код имперфективизованих глагола употребљених у перфекту, за разлику од правих недеривираних ателичних глагола, типа: *чиїаїи, їливаїи, радоваїи се*, информација да је радња исказана њима трајала у прошлости и није доведени до краја, у највећем броју случајева не може бити релевантна и она се поништава. Они, заправо, подразумевају досезање крајњег момента, који је обавезно смештен у прошлости и који одсеца радњу од момента говора. Употребом несвршених имперфективизованих глагола са свршеном интерпретацијом говорник жели да саопшти две једнако релевантне информације: а) да се одиграо догађај описан глаголом, и б) да његов резултат није актуелан (Ашић – Станојевић 2008: 216): *Долазио је њо їебе* – Није више овде. Одговарајуће свршене форме наведених глагола у истом контексту имплицирају актуелност резултативног стања у моменту говора: *Дошао је њо їебе* – Овде је (Ашић – Станојевић 2008: 214).

6.3. Међутим, значење ограничености / неограничености, условљено значењем глаголске основе, независно је од глаголског вида, што показује могућност употребе неких неизведених имперфективних глагола у форми перфекта, чија се радња у прагматичком контексту може интерпретирати као свршена, што се у разматраном раду показују примером: *Данас сам їравила їорїу. Дођи да је їробац*. Такву интерпретацију допуштају само несвршени глаголи који су парњаци трајно-свршених глагола: *чиїаїи – їрочиїаїи, їраїи – оїраїи* и сл., док могућност овакве употребе немају несвршени глаголи који означавају активности и стања, типа: *їливаїи, мислиїи, радоваїи се* (Ашић – Станојевић 2008: 213).

¹⁰ Теличност се односи на лексички енкодирану информацију у погледу инхерентне ограничене ситуације, а то су пре свега свршени глаголи у српском језику, а и несвршени добијени имперфективизацијом од свршених парњака. Тако да теличност сама по себи није у нескладу са изражавањем несвршености (Ашић – Станојевић 2008: 216), а и Маретић наводи и могућност употребе свршених глагола за радње које трају дуже времена, за трајне радње, као што су: *їоћи, їохїаїи, їочинуїи, їреїрчаїи, їређуїаїи, їречиїаїи* и сл. (1899: 779–480).

¹¹ Њихови свршени парњаци, који се добијају префиксацијом, и који се, сем по виду, ничим другим не разликују од несвршених парњака, означавају теличне, тј. инхерентно ограничене процесе. Аутори, на које се позивамо, истичу да префикси којима се добијају свршени од несвршених глагола мењају теличност и јављају се као сигнали ограничености ситуације коју описује реченица, па спадају у чисту аспектуалну префиксацију, која се показује тиме што се од њих афиксацијом не могу извести имперфективни гл.: *їравиїи – најравиїи*, али **наїрававаїи* и сл. (Ашић – Станојевић 2008: 212). Исти аутори указују и на чињеницу да инфикси, којима се од свршених добијају несвршени глаголи, не поништавају теличну компоненту инхерентно присутну код глагола свршеног вида (Ашић – Станојевић 2008: 218). Примере који су наведени у т. 6 преузети су из рада наведених аутора.

6.4. Тако се на основу значења глаголске основе, а независно од глаголског вида, издвајају две групе имперфективних глагола. Глаголи, чије основе имају значење досезања до неке крајње тачке или исказују стремљење ка досезању те тачке, после чега се радња исцрпљује, по Руској граматици, зову се глаголи са „ограниченим значењем (с предельным значением)” основе, а глаголи чије основе не могу да реализују такво значење ограничености зову се глаголи са „неограниченим (с непредельным значением)” основе (ШВЕДОВА 1980: 583).

7.1. Нека истраживања показују преклапања учесталости и деминутивности, а у том погледу обимније истраживање и значајна запажања дала је И. Грицкат у студији (1955–1956: 45–96; исп. и ШВЕДОВА 1980: 600–601). Бавећи се деминуцијом, она је запазила да прави деминутивни глаголи, изведени суфиксацијом, по свом видском значењу најчешће су итеративи или блиски итеративима. Веза деминутивности и итеративности, како запажа ова ауторка, остварује се по значењу, јер свако „умањено” вршење радње повлачи за собом и значење повремености, тј. учесталости, па се учесталост јавља као пратилачко значење деминутивности.

7.2. То показују дефиниције и примери изабраних деминутивних глагола из Речника МС, којима смо дефинисали релевантне услове реализације значења учесталости.

БОЦКАТИ, -ам

учесталост + дистрибутивност + симултаност + множина субјеката + презент / перфекат

1. *дем. и уч. њрема босџи.* – Боцкали су их копљем и стрелицом.

Шен. Поиздаље [су га] боцкали дугачким пратовима. *Ћој.* фиг. Сунце [је] у зениту, па зраци боцкају као иглице. *Јак.* 2. фиг. *задиркиваџи, њецкаџи.* – Мени се чинило да се само о њој говори, да ме сав свијет с њоме драшка и боцка. *Коз. Ј.*

~ се 1. *дем. и уч. њрема босџи се.* – Боцкали смо се по јуначки. *Војн.* 2. фиг. *задиркиваџи се.* – И тако се још мало боцкају, а онда је и опет све добро. *Ивак.*

ЖАЦКАТИ, -ам несврш. и уч. *боцкаџи.*

учесталост + повременост + перфекат + једнина субјекта / објекта

– Миомирис фришкога профунта жацкао Микичин дуги нос. *Шен.* Мада га је сумња помало жацкала, опет је волео да чује како га жена воли. *Вес.*

7.3. И. Грицкат утврђује веома битан формални, граматичко-творбени параметар, на основу кога се могу препознати и издвојити учестали глаголи. Наиме, њено истраживање је показало да деминутиви изведени суфиксима прелазе или теже да пређу у шесту врсту (пету врсту по М. Стевановићу [1975: 334]), са основинским, тематизованим вокалом *-а-*, који је још од прасловенског језика показатељ итеративности, и данас се само глаголи са завршетком *-аџи*, по овој ауторки, могу осећати као недвосмислени итеративи

ви (исп. Грицкат 1955–1956: 47–57, 79). То је, како она истиче, вероватно, био разлог да је Ћ. Даничић, у деминуцији видео пре свега промену вида, превођење глагола једног вида у класу глагола другог вида, на основу чега је издвојио две групе деминуираних глагола: а) глаголе код којих се радња понавља, и тако у деловима делује умањено у односу на радњу основног глагола, типа: *возајти*, *носати*; б) глаголе код којих радња постаје свршена и по томе је мања од несвршене, типа: *зовнујти*, *сиавнујти*, *јавнујти*. Према И. Грицкат само се глаголи под б) могу сматрати деминутивима, док глаголи под а) типа *возајти*, *носати*, спадају у итеративна образовања, деривирана од трајних глагола (Грицкат 1955–1956: 48).

7.4. Блискост значења итеративности и деминутивности И. Грицкат је показала и примером функционисања деминутивног форманта *-к-* испред тематског форманта *-ива-* (ређе *-ава-*) имперфективизованих глагола, који су у савременом језику углавном дуративни иако су по пореклу итеративи, који осим реализације деминутивности, враћа овим глаголима значење итеративности, што је показано примерима: *доскакивајти*, *задиркивајти*, *зайијкивајти*, *јировиркивајти* и др.; *замуцкивајти*, *засјајкивајти*, *ослушкивајти*, *јрижељкивајти*, *јрислушкивајти* (1955–1956: 57–58, 88).¹²

8.1. У истраживању глагола са значењем постепености (Ристић 2011) запажено је да се ова група глагола у граматикама често није разликовала од учесталих глагола, са којима се у неким значењима преклапају.¹³ Утврђено је да до преклапања долази због тога што се значење постепености, као и значење учесталости, реализује у два смисаона, семантичка поља, и то у семантичком пољу количине, квантитета и семантичком пољу начина. Тако се, обе групе глагола, чије је значење засновано на квантитативним компонентама множине, међусобно разликују према начину реализовања множине. Док је за глаголе постепености, осим множине радње, процеса, релевантна и множина учесника ситуације односно количине *кода* и количине *чега* (предмета, ствари), дотле је за учестале глаголе релевантна само множина радње, процеса.

8.2. Међутим, ове две групе глагола разликују се и по начину реализације множине, тако да глаголи са значењем постепености реализују множину процеса, радње, који протиче у времену, а учестали глаголи множину радње односно њено понављање у времену. Тако је за глаголску постепеност карактеристична множина типа вишефазности процеса, радње, а за учесталост множина типа вишекратности радње, процеса. За разлику од глагола постепености, чије је значење вишефазности засновано на контину-

¹² Међутим, Клајн овај деминутивни наставак представља као суфикс *-кивајти* који служи за импективизацију глагола (2003: 360–374).

¹³ Преклапање се најчешће дешава код тзв. „дистрибутивних глагола” чији се садржај реализује са више објеката односно субјеката (BARIĆ et al. 1979: 147).

ираној сукцесивности, што се може интерпретирати прилозима *йосїейено* и *йосїуйно*, значење вишекратности код учесталих глагола засновано је на поновљености радње, што се може интерпретирати прилозима и прилошким одредбама *чесїо*, *йовремено*, *с времена на време*, *више* / *неколико йуїа*.

8.3. Истакнуте разлике између ове две групе глагола, као и између учесталих и дуративних глагола, не јављају се само на творбено-лексичком плану у виду различитих лексема, него и у оквиру исте глаголске лексеме, која зависно од контекста, може да реализује сва три наведена значења. То ће се показати на неколико глагола који су у Речнику МС типски дефинисани: „несвршени и учестали од X”, а који у различитим контекстима реализују сва три или бар два од наведених значења.

бивати, бивам несврш. и уч. према бити

учесталост + повременост / континураност + перфекат + једнина субјекта

1. *бийи с времена на време*, *бийи више йуїа*. – Даничић је бивао прек и немилосрдан у својим критикама. *Бел.* Ви сте сигурно прије бивали у лову. *Креш.*

4. *зайицайи се*, *налазийи се*. – Почео је бивати код ње свакодневно. *Моск.*

дуративност + дистрибутивност + симултаност + презент + множина субјекта
2. *доџаїи се*, *деџавайи се*. – Згледају се баке што с момцима бива. *Вел.* 3. *йосїојайи*, *сїално йеїи*, *деџавайи се*. – Те се ствари не дискутују, оне јесу и бивају. *Скерл.* 5. *живеїи*, *сїановайи*, *боравийи*. – Ал’ то ваљда јер у дрвну дворцу бивате. *Шен.*

постепеност + сукцесивност + партитивност + презент / перфекат / имперфект + једнина субјекта + интензификација

6. а. *йосїајайи*. – Мој рођени живот туђ ми сада бива. *Рак.* Све тиши и тиши му биваше глас. *Цес. Д.* б. *наїајайи*. – Што је више ноћ бивала ... они тамо горе [су] све слободнији. *Сїанк.*

возати, возам несврш. и уч.

учесталост + дистрибутивност + повременост + презент / перфекат + множина објекта

1. *возийи йамо-овамо*, *више йуїа*, *возийи ради забаве*, *џеїиње*. – Нијесу биле особите [кобиле], ал’ он је опет с њима возао господу на комисије. *Ивак.*

~ се *чеїије се возийи йревозним средсївом*. – Кад би се год возио на трамвају, чича Гроздан би покупио карте од оних што се возају, носио их своме Пуши. *Срем.*

дуративност + презент (генеричко) + множина субјекта

2. фиг. *радийи*, *уїрављайи с ким йо милој вољи*. – А сиромаш Ратко сувише је мек и добар, сав душа, па га возају и обрћу како хоће. *Андр. II.*

завиривати, -ирујем несврш. 1. несврш. и уч. према завирити.

дуративност + дистрибутивност + симултаност + презент + множина субјекта

2. прел. *заїледаїи*, *йосмайїрайи*, *разїледаїи*. – Младе сељанке наилазе туда, завирују разне цвјетове, огледала, кутије. *Ђор.* Неодлучан склања се с плочника, а средином улице . . . био још смушенији и све му изгледало да га шегрти завирују. *Рад. Д.*

учесталост + повременост + једнина субјекта
 Ружно је завиривати што други пише. *Киш.*

завлачити, завлачим несврш. 1. *несврш. и уч. њрема завући.*

учесталост + повременост + генеричност + једнина субјекта
 ~ се 1. *несврш. и уч. њрема завући се.* 2. пеј. *вући се, вуцарати се.* – Завлачећи се овако по хотелима . . . ја сам изгубио свако осећање за поштену жену. *Уск.*

дуративност + генеричност / перфекат + једнина субјекта

2. *одуговлачити, оћезати.* – Вјенчај се . . . покори се попу . . . није вајде даље завлачити. *Ћић.* Никаквим изговором завлачит већ немојте посао. *М-И.*

3. ~ се *одуговлачити се, оћезати се, осћајати без речења.* – Годину дана завлачило се рјешење у опћини. *Гор.*

постепеност + сукцесивност + презент + једнина субјекта / објекта

3. *одвлачити, вући куда далеко.* – Стани па ме не завлачи у далеки свијет. *Шен.*

8.4. Прегледани примери показују да глаголи, који су у Речнику МС дефинисани типском граматичком дефиницијом „несвр(шени) и уч(естали) према X (свршени гл.)”, реализују не само значење учесталости него и значења глагола са којима се учестали глаголи преклапају: значење дуративности и значење постепености. За свако реализовано значење препознати су и дефинисани релевантни граматички параметри. Тако је утврђено да је за типичну дуративност карактеристична употреба презента, за типичну учесталост употреба перфекта или генеричка употреба других глаголских облика, док је за реализацију типичне постепености релевантна множина учесника ситуације.

8.5. Међутим, глаголи који су у овом Речнику дефинисани као „дем(инутивни) и уч(естали) према X (основни гл.)” или који су препознати и дефинисани као деминутивни (в. пр. *боцкати* и *жацкати*), реализују само значење учесталости, чиме се потврђују запажања И. Грицкат о учесталости као пратећем значењу деминутивности код глагола.

8.6. У Речнику САНУ учестали глаголи се не маркирају доследно, али и маркирани и немаркирани глаголи се дефинишу типски, прилозима и прилошким изразима: „често / више пута / с времена на време + X” (сршени глагол или глагол у основи). Као учестали су препознати и маркирани квалификатором „уч(естали)” углавном афиксални глаголи, и то деминутивни типа: *бацакати, бацкати, бежакати, биркати, блекућати, блескати (се), блескућати, боцкати, бодуцкати, брануцати, брискати, варкати, варукаћи, даркати, доиљркивати, доиљускивати, доиљрчкавати, ђијкати, жеџуцкати (се), зицкати се, зледуцати, избоцкавати,* као и имперфективизовани глаголи: *беџенисавати, доџуривати, извежбавати, најиљисивати, одблескивати, одблеставати.* Тако је маркиран и неизведени глагол *арлаукаћи.* Квалификатором „несвр. и уч.” маркиран је мали број глагола, чак и од оних који се наводе као типични и који реализују само значење учесталости. То су глаголи: *вечеравати, возати и виђати,* док су глаголи *водаћи, носати,*

ноћевати и *ноћивати* одређени само као несвршени. Примери показују употребу ових глагола у презенту и перфекту.

9. ЗАКЉУЧАК. На основу изнетих разматрања о феномену учесталости, може се рећи да се она од других карактеристика глагола разликује углавном по семантичким компонентама значења, и да покушаји да се учесталост сведе на видску карактеристику или на творбено-семантичку карактеристику одређене класе глагола, нису дали задовољавајуће резултате. Зато се у разматраним претходним истраживањима, уз наведене карактеристике, додавала још понека, заснована углавном на значењу глаголске основе. Тако се дошло до сазнања да се учесталост код глагола реализује у творбеним процесима глаголских основа са значењем ограничености, досезања крајње тачке у реализацији радње, и то класа глагола са значењима радње, кретања, расположења, говорења, постојања, положаја у простору и физичког деловања. У основи валентности учесталих глагола је сложена ситуација, која се рашчлањује на више поновљених радњи, аката, па су они вишеактни, на основу чега се с једне стране разликују од једноактних дуративних и тренутних глагола а са друге стране од вишефазних глагола са значењем постепености.

ИЗВОРИ

- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–II. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1968.
 Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2011.

ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЈАН, Юрий Дереникович. *Правила взаимодействия значений*. Юрий Дереникович Апресян (ред.). *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур, 2006: 110–143.
 АШИЋ, Тијана, Веран Станолевич. Могу ли несвршене форме означавати свршеност? Случај српског несвршеног перфекта и француског имперфекта. Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик у (кон)тексту* I [Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са научног скупа]. Крагујевац: ФИЛУМ, 2008: 207–219.
 ГРИЦКАТ, Ирена. Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Лужнословенски филолоџ* XXI/1–4 (1955–1956): 45–96.
 ГРУБОР, Ђуро. Аспектна значења. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 4 (1953a): 5–234.
 ГРУБОР, Ђуро. Аспектна значења II. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 5 (1953b): 81–284.
 КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 1. Слањање и њепрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.

- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- РИСТИЋ, Стана. Глаголи са значењем постепености. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 147–159.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1974².
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. I. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, 1975³.
- ШВЕДОВА, Наталија Јульевна (гл. ред.). *Русская грамматика. Том I*. Москва: Институт русского языка АНССР, 1980.

*

- МАРЕТИЋ, Томо. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Knjižara Hrvatskoga sveučilišta i Jugoslavenske akademije, 1899.
- ВАРИЋ, Eugenija, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ŽNIKA. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku – Školska knjiga, 1979.

Stana Ristić

SEMANTIC ASPECTS OF ITERATIVITY IN VERBS

S u m m a r y

The paper reveals that iterative verbs represent a grammatical-semantic category of verbs which, irrespective of the verbal aspect, are distinct at the derivational-semantic and syntactic planes due to their meaning of iterativity. They are distinct compared to the similar verbal classes – single-act durative and momentary verbs on the one hand, and from the multi-phase gradual verbs on the other, with which they generally share aspectual features and/or common components of telicity, distribution and successiveness.

Key words: Serbian language, iterative verbs, repeated action, derivational semantic and syntactic plane, aspectual features.

Институт за српски језик САНУ
stana.ristic@isj.sanu.ac.rs